
УДК 811.

МОВНА І КУЛЬТУРНА РІЗНОМАНІТНІСТЬ – ЗАПОРУКА ПРИМНОЖЕННЯ ДУХОВНОГО БАГАТСТВА СВІТОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

(Олександр Чередниченко. Про мову і переклад. — Київ:
Либідь, 2007. — 248 с.)

Містить роздуми про проблеми функціонування української мови в Україні, її ролі в розвитку суспільства і консолідації українського народу, мовних контактів України з іншими країнами, культури мови, перекладознавства. Наскрізною є думка про необхідність збереження й утвердження української мови в усіх сферах суспільного життя.

Мову справедливо вважають найважливішим чинником національного самовизначення і самоутвердження народу, його культурно-національного становлення, оскільки саме вона є найголовнішою ознакою нації, найбільшою її святинею. Від рівня розвитку національної мови, її державного престижу, становища в суспільстві залежить і престиж самої держави.

Власне, ролі національної мови в розвитку суспільства і консолідації народу, мовним контактам України з іншими країнами, місії перекладу в Україні та світі й присвячена книжка доктора філологічних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки Олександра Чередниченка під скромною назвою „**Про мову і переклад**“.

Книжка має два великі розділи: „**Мова в соціокультурному просторі**“ та „**Переклад як міжкультурна комунікація**“. У книжці тематично підібрані публікації автора різних років, але вони настільки природно доповнюють одна одну, що створюють враження цільної монографії. Автор книжки десятки років працює в Київському національному університеті, підготував за роки своєї праці сотні висококваліфікованих перекладачів — знавців іноземних мов, зокрема, французької. У нього великий послужний список, багато різних звань, відзнак, нагород, але він у першу чергу — великий патріот України,

© М.П. ЛЕСЮК, 2009.

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2009, № 1

123

палкий захисник і пропагандист своєї рідної української мови, що прочитується у кожному підрозділі його книжки.

Отже, серед функцій, які повинна виконувати національна мова, автор виділяє як найголовнішу – її об'єднавчу роль. Виокремлення національного колективу мовців з-поміж інших відбувається завдяки мовним ознакам, хоча у цьому процесі важливими є також інші (географічні, етнокультурні та соціальні) чинники. Але для того, щоб розвинути свою власну мову, потрібна тверда воля народу і тверда влада, бо брак політичної влади, яка мала б підтримувати національну мову, має „негативні наслідки не тільки в плані соціального функціонування мови“ (с. 9), а й у розвитку її складових (правопис, словник, граматики тощо).

Як зазначає автор, „об'єднавча функція літературної мови зберігається доти, доки вона (мова) чітко вирізняється з-поміж інших мов завдяки наявності власної норми“ (с. 12). Якщо ж мова розчиняється у якійсь вторинній мовній структурі, то це гальмує виконання нею об'єднавчої функції внаслідок втрати соціального престижу. Подібну загрозу, відзначає автор, таїть у собі українсько-російський суржик.

Об'єднавча функція мови зводиться нанівець, якщо вона не підтримується самими мовцями та державними інституціями, коли відсутня цілеспрямована мовна політика щодо національної мови. На жаль, саме така мовна ситуація існує в сучасній Україні. Україна – багатонаціональна держава, тому держава повинна підтримувати мови етнічних меншин, але, в першу чергу, вона мусить дбати про утвердження мови титульної нації, яка повинна бути мовою міжнаціонального спілкування, мовою об'єднання представників різних націй. Захист мов етнічних меншин, зазначає автор, не повинен „переходити между, за якою може відбутися руйнація національно-державної єдності. Захист цих мов, як правило, не означає їх правового прирівнювання до національної державної мови. Саме їй належить символічна функція об'єднання поліетнічної нації в єдиному державному колективі“ (с. 14).

Особлива загроза для слабкорозвинених мов існує саме тепер, у період всеохопної глобалізації, яка сприяє утвердженню потужних цивілізаційних систем, при чому слабкіші системи стають другорядними. Важливою передумовою цих процесів є вибір мови. Дедалі ширше завойовує транскордонний інформаційний простір англійська мова, якою тепер користуються близько 800 млн. людей. Процеси глобалізації мимовільно спонукають людей оволодівати світовими мовами і насамперед англійською, внаслідок чого багато людей стають двомовними чи й багатомовними. Двомовність, попри свої позитивні сторони, може призвести до втрати національної ідентичності та відмови від рідної мови. Однак, як відзначає автор, „історичний досвід показує, що навіть за дуже несприятливих зовнішніх умов, коли вживання першої мови білінгвів усіяко обмежується колоніальною владою, відмова від неї на рівні цілого колективу мовців спостерігається досить рідко, оскільки саме перша, рідна мова виконує функцію об'єднання мовців у

національній спільноті“. Але якщо комунікативна потужність першої мови є слабкою, а сфера вживання обмеженою, виникає перспектива її поступового витіснення другою, більш уживаною мовою, як це є в Білорусі. Додамо, що загроза рідній мові існує і в Україні, хоч, звичайно, не такою мірою, як у Білорусі.

Роздумуючи про взаємовідносини між мовами у двомовному суспільстві, автор праці звичайно має на увазі ситуацію в Україні. Навіть більше, можемо стверджувати, що саме українська мовна дійсність і наштовхнула автора на ці роздуми і теоретизування. Отож він має рацію, коли стверджує, що в ситуації, коли другій (чужій) мові надається вища ціннісна позиція, ніж першій (так звана вертикальна двомовність), відбувається звуження сфери вживання першої (рідної) з розширенням застосування другої мови білінгвів, які прагнуть надати їй офіційного статусу. Надання такого статусу приведе до законодавчого закріплення переваг, які вже й так має друга мова, що може спричинитися до втрати першої національної мови (с. 19).

Як пише О. Чередниченко, у європейських країнах громадян всіляко заохочують до вивчення другої мови (переважно англійської), для цього створюються необхідні умови, але там не роблять жодних кроків для юридичного захисту цієї другої мови, а всі внутрішньодержавні комунікації, надто на офіційному рівні, залишаються сферою вживання лише національної державної мови.

У більшості європейських країн мовна політика спрямована на всіляку підтримку національної мови, забезпечення її домінування в суспільному житті, у сферах освіти, управління, масової інформації, культивується горизонтальний тип масової двомовності чи багатомовності. Така політика сприяє відкритості сучасних суспільств і водночас захищає їх від розчинення у глобалізованому світі, забезпечує підтримку власної ідентичності шляхом збереження національних лінгвокультурних цінностей. І хоча в цих країнах і відчутний тиск глобальних мов, який породжує інтерференцію, сприяє проникненню численних мовних і культурних запозичень, їх використання не становить жодної загрози для корінної мови і культури. Навпаки, у випадку, коли ці запозичення сприяють збагаченню національної мови, розширюють її концептуальну базу, вони з часом сприймаються корінною мовою, закріплюються в її основному словнику.

Однак серед запозичень є чимало таких, які жодним чином не збагачують мови-реципієнта, а навпаки, руйнують її специфіку, витісняють власні мовні одиниці. Такі запозичення, мігруючи від тексту до тексту, так і не знаходять собі місця в загальнолітературному вжитку. Не надто вибагливі білінгви використовують ці запозичення без потреби, засмічуючи власну мову. Так, за останні роки у професійний жаргон журналістів увійшли такі англоамериканізми, як *піар*, *піарист*, *піарити*, *бренд*, *нюзмейкер*, *топ-менеджер*, *гед-лайн*, *спічрайтер* та ін., які спотворюють фонетичну і морфологічну будову української мови. Додамо, що українське мовлення, особливо усне, за-

хлинається від нашестя росіянізмів — різноманітних слів та словосполучень російської мови, які у неவிбагливих мовців масово заміняють питомі вирази і слова. Спостереження за мовленням різних категорій українських мовців дало можливість навіть укласти словник найчастотніших росіїзмів у сучасному українському мовленні, який налічує понад 1200 лексем і сталих словосполучень (див.: *М.Лесюк. Доля моєї мови.* — Івано-Франківськ, 2004. — С. 214–251).

Така навала іншомовної лексики, що вживається без потреби і витісняє власні мовні ресурси, розхитує і дестабілізує мову. Як зазначає О. Чередниченко, проблема дотримання літературної мови в офіційному спілкуванні *„сьогодні гостро стоїть перед багатьма спільнотами, які, так само як і українська спільнота, зазнають тиску глобальних мов. Їх розв'язання неможливе без чіткого усвідомлення власної національної й культурної своєрідності, без зусиль, спрямованих на захист національної мови“* (с. 21).

Автор зазначає, що гарантами успішного функціонування літературної норми, як це є у європейських країнах, виступають передовсім офіційні особи, державні службовці, освітяни, журналісти. На жаль, додамо, в Україні далеко не всі офіційні особи є такими гарантами, багато з них ігнорують державну мову, а ті, що користуються нею, не завжди дбають про її чистоту, не дотримуються літературних норм. Отже, якщо українській мові не буде забезпечене виняткове функціонування в сфері внутрідержавного офіційного спілкування, вона все активніше заступатиметься російською мовою, що з часом може призвести до повного її ігнорування і занепаду.

У підрозділі **„Взаємодія мов. Двомовність і мовленнєва культура“** автор правильно зазначає, що жодна мова не може обійтися без чужомовних впливів, запозичень, які є результатом мовних контактів народів. Ці контакти можуть бути як безпосередніми, прямими (через спілкування мовців), так і опосередкованими — через літературу, книжки. Власне цим другим шляхом впливала на європейські мови мертва латинська мова, яка в середньовіччі була літературною мовою для багатьох країн. Першим шляхом — через безпосередні контакти мовців — в українську мову прийшли росіізми, германізми, полонізми, румунізми.

Мова поширюється, як відомо, через систему освіти, управління, засоби масової інформації, шляхом пропаганди національно-культурних цінностей та прилучення до них носіїв інших культур. Подібне прилучення, зазначає О. Чередниченко, тягне за собою розвиток білінгвізму, вживання другої мови в певних сферах спілкування. Воно не спричиняє негативних наслідків для індивіда чи групи людей доти, доки не спонукає до відмови від власної мови та культури. Відмова ж від питомої мови і заміна її іншою у зрілому (особливо) віці, вважає автор, неминуче призводить до духовного збіднення людини, оскільки викликає гальмування розумових процесів, знецінення і витіснення емоційної сфери, яка найбільше пов'язана з першою, рідною мо-

вою людини. Змінюючи мову, людина змінює мовну картину світу та світогляду, сприйняття об'єктивної дійсності, яке є специфічним для кожної мови.

Важливе значення для утвердження мови, як зазначає О. Чередниченко, має дотримання культури мовлення. Мовленнєва культура як сукупність опрацьованих способів мовленнєвої діяльності повинна підтримуватися зусиллями всіх носіїв мови, лише в такому разі вона здатна забезпечити єдність мови, її охорону від надмірної територіальної та соціальної диференціації, негативних іншомовних впливів.

Автор правильно зазначає, що теперішня мовна ситуація в Україні демонструє переважання дивергентних процесів над конвергентними, надмірну варіантність та широке вживання ненормативних мовленнєвих форм. Тому всіма засобами усної та письмової комунікації необхідно пропагувати норми української літературної мови, зіставляти нормативні та ненормативні варіанти мовлення, широко використовувати для пропаганди культури мовлення радіо і телебачення. О. Чередниченко правильно вважає, що періодично необхідно проводити мовне тестування для тих категорій працівників, які повинні демонструвати еталонне мовлення (вчителі, викладачі вищої школи, журналісти). Додамо, що надзвичайно важливу роль у демонструванні правильних літературних форм повинні відігравати диктори радіо й телебачення, актори українських театрів і кіно.

Культура мовлення корінних носіїв мови страждає від впливів іншої мови, яка використовується в суспільстві паралельно з національною мовою, хоч одночасно порушуються норми й чужої мови, оскільки відбувається взаємна інтерференція. Надмірне змішування мов має наслідком формування усних варіантів мови, вельми відірваних від норми. Отже, двомовність веде до змішування і спотворення форм як корінної, так і другої мови, яка нав'язується суспільству.

Повертаючись час від часу до питання про двомовність, про вимогу частини населення України надати російській мові статус офіційної, О. Чередниченко зазначає, що так званої гармонійної обопільної двомовності, про яку багато писалося за часів Союзу, в Україні ніколи не було і немає. Двомовною упродовж століть лишалася головним чином українська більшість населення, яка через об'єктивні обставини колоніального становища часто була змушена відмовлятися від рідної мови на користь російської. Водночас російська меншина, яка утворює другу за чисельністю етнічну групу в Україні (приблизно 8 млн. осіб), була і є переважно одномовною. Тож проголошення державної двомовності, зазначає автор, означало б юридичне закріплення фактичної одномовності певної частини України.

Автор зауважує, що російська мова, яка має багатющу літературну традицію і є однією із сучасних міжнародних мов, ні в чому проте не переважає інші міжнародні мови, аби здобути якийсь особливий статус у будь-якій частині світу. Історично склалося так, що російська

мова контактує з іншими національними мовами на теренах колишнього Союзу не завдяки двомовності її носіїв, а головним чином унаслідок національно-російської двомовності неросійських мовців, що знижує, як зазначає автор, захищеність самої російської мови від надмірної інтерференції з боку національних мов.

О. Чередниченко багато уваги приділяє у своїй книжці мовним контактам у світі, аналізує наслідків таких контактів. Мовні контакти бувають постійними і тимчасовими, внутрішніми і зовнішніми, природними і штучними, прямими і не прямими, можуть мати вимушений або добровільний характер. Вимушені контакти (які встановлюються внаслідок колоніальних завоювань) призводять до виникнення явищ мовного субстрату. Автор наводить багато прикладів контактування між мовами, аналізує наслідки взаємозв'язку мов.

О. Чередниченко звернув увагу на таке мовне явище, як суржик, змішування двох і більше мов. Широкого розповсюдження це явище набуло саме в Україні (хоч учений наводить приклади й інших країн, які виробили специфічну мову, що складається переважно з англійської, французької та мов тубільного населення) і є результатом мішаної українсько-російської двомовності. Автор погоджується з деякими філологами, які виправдують суржик, вважаючи, що це початковий тип активної двомовності індивіда, який хоче оволодіти другою мовою, зокрема українською. У цьому, правда, учений не має цілковитої рації, бо росіянин, який прагне оволодіти українською, — це рідкісне явище (може, за винятком колишнього віце-прем'єра Ніколая Азарова, який, зрештою, зовсім і не прагне вивчити українську, а лише під тиском обставин інколи пробує говорити українською, при цьому безжалісно спотворюючи її). В основному ж суржикonosії — це українці, переважно вихідці з українського села, які соромляться своєї рідної говірки і думають, що суржик — це літературна українська мова. Автор праці припускає, що за аналогією до інших держав, у яких мова-піджин, що дорівнює термінові суржик, завойовує в Україні чим раз ширший простір і не виключено, що він може потіснити українське мовлення і здобути статус не тільки усної, але й писемної мови. Учений зауважує, що така загроза існує не тільки для української, але й для російської мови в Україні, *„яку вже тепер важко ідентифікувати з прийнятим у Росії літературним стандартом“* (с. 65).

Перший розділ книжки О.Чередниченка присвячений загальним питанням функціонування мов у соціокультурному просторі, їх взаємодії, співіснуванню, взаємовпливам, інтерференційним процесам, культурі мовлення, збереженню ідентичності та різноманіття мов у часи активної глобалізації тощо. Наскрізною через усі підрозділи цієї частини книжки є думка про необхідність збереження й утвердження мов, оскільки мовна і культурна різноманітність — це запорука примноження духовного багатства світової цивілізації. Тому світове співтовариство через різноманітні міжнародні організації обстоює ідею

збереження усіх існуючих мов, незалежно від ступеня поширеності мови, у тому числі й так званих малих, які є мовами етнічних меншин і у відповідних державах не мають офіційного статусу. На їхній захист, як зазначає автор, неодноразово ухвалювалися резолюції ЮНЕСКО, Ради Європи та інших організацій.

У книзі є підрозділи, які розглядають і конкретніші питання, зокрема про англізми у французькому та українському медіадискурсі, про французький граматичний рід і фемінізм, про динаміку французького словника і комп'ютерну лексикографію тощо. Важливим є нарис про мовознавчі парадигми на зламі століть, у якому О. Чередниченко зробив огляд мовознавчих тенденцій і теорій видатних учених-мовознавців Європи кінця XIX–XX ст. (Фердінанда де Соссюра, Ш. Балі, Е. Бенневіста, М. Трубецького, Р. Якобсона, В. Матезіуса, А. Мартіне, А. Мейє, Н. Хомського, Г. Гійома, Е. Сепіра, Вільгельма фон Гумбольдта та інших).

Друга частина книжки повністю присвячена перекладові як міжкультурній комунікації. Тут читачеві запропоновані такі етюди, як: *„Переклад в Україні: історія і сучасність“*, *„Дві тенденції в українському перекладі“*, *„Функції перекладу в сучасному світі“*, *„Текст і контекст у перекладі“*, *„Добиратися до неперекладного“*, *„Григорій Кочур і франкомовна поезія“*, *„Нові переклади творів французького Середньовіччя“*, *„Відтворення власних українських назв французькою мовою“*, *„Складові професійної компетенції перекладача“* тощо. Назви цих етюдів говорять самі про себе, зацікавлений читач, перекладач чи тільки майбутній перекладач-студент знайде тут багато корисного із секретів перекладацького мистецтва, порад і рекомендацій, підказаних великим і життєвим, і професійним досвідом такого висококваліфікованого фахівця у цій галузі, яким є Олександр Чередниченко.

Книжка *О. Чередниченка „Про мову і переклад“* – це надзвичайно цінна і потрібна праця, вона буде корисна для всіх, хто цікавиться проблемами мови, її функціонування, ролі в людському суспільстві; особливо цінна і потрібна вона для студентів факультетів іноземних мов, які пов'язали свою долю з викладанням іноземної мови, з перекладацьким фахом. Завдяки перекладачам із різних мов українська громадськість має можливість ознайомитися зі світовими літературними шедеврами, а іноземний читач має можливість через перекладені українські твори пізнати Україну.

Як майже до кожної праці, так і до цієї можна висловити якісь зауваження чи побажання. Зокрема, впадають у вічі деякі повтори, які можна пояснити тим, що книжка складається з окремих статей та нарисів. Десь кілька разів автор повторює, що в окремих країнах Європи англійською мовою володіють до 90 відсотків населення, про іншомовні запозичення, про двомовність, культуру мовлення тощо, хоч ці питання настільки важливі, що про них говорити ніколи не буде забагато.

На с. 24 автор говорить про те, що, „не забезпечивши виключного функціонування української мови у сфері внутрідержавного офіційного спілкування (це ми вже наводили на початку нашого огляду. — М.Л.), не подолавши надмірної варіативності літературного мовлення, не запровадивши єдиний літературний стандарт, передусім у правопису, українській мовній спільноті буде надзвичайно складно відстояти своєрідність власної мови, а отже і свою національну ідентичність“. Вважаємо, що тут дещо перебільшена роль таких чинників, як надмірна варіативність мови та наявність чи відсутність єдиного стандарту у її нормалізації. Вони не мають такої ваги, як забезпечення (чи незабезпечення) виняткового функціонування мови в суспільстві, тим паче, що сучасна українська літературна мова таки має єдині нормативні стандарти і не має якоїсь надмірної варіативності.

Місцями трапляються технічні помилки (пропуски літер, наприклад, *сустрат* зам. субстрат), але в цілому українська мовознавча наука поповнилася цікавим науковим виданням, яке варте опрацювання і всілякого використання.

Микола Лесюк (м. Івано-Франківськ)

Mykola Lesiuk

LINGUISTIC AND CULTURAL DIVERSITY AS A PLEDGE OF THE GROWTH OF THE WORLD'S CIVILISATION SPIRITUAL WEALTH

(BOOK REVIEW: Олександр Чередниченко. Про мову і переклад. – Київ: Либідь, 2007. – 248 с.)

Мовна мозаїка

ЯК НАЗИВАТИ ПРАЦІВНИКА ДАІ ?

Працівника ДАІ (державної автомобільної інспекції) сьогодні називають *даїшником*, зрідка — *даїшником*, пор.: **Даїшники** кажуть, що легковик буквально в'їхав під причіп ЗІЛу (Україна молода, 2 вересня 2008); *Мопед для даїшника* (заголовок статті). *Правоохоронці позбуваються зайвих коліс і переходять на легку техніку* (Україна молода, 16 квітня 2008). Обидві назви є буквальним перекладом російської назви *гаишник*, утвореної від аббревіатури ГАІ. Вони суперечать українському іменниковому словотворенню, бо в них для зв'язку аббревіатури із суфіксом використано приголосний (прокладку) **-ш-**. Подібно до інших відаббревіатурних іменників (пор.: **ЖЕК** — *жеківець*, **ЗМОП** — *змпівець*, **УНІАН** — *уніанівець*, **СОТ** — *сотівець*, **АЕС** — *аесівець*) назву працівника ДАІ потрібно утворювати за допомогою суфікса **-івець**, голосний **і** якого накладеться на кінцевий **і** аббревіатури: ДАІ + **-івець** → *даївець*. Збіг голосних звуків **аі** в слові *даївець*, що не властивий українській мові, усуваємо за допомогою вставного приголосного **й**, пор.: *даїйвець* → *даївець*.

Отже, нормам словотворення і особливостям звукового ладу української літературної мови відповідає назва **даївець**.

Катерина Городенська